

byggnadsvård

Julita kyrkogård

Julita kyrka, Julita socken, Katrineholms kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Omläggning av kyrkogårdsmurar

Eva Wockatz

En del av
Landstinget Sörmland

Rapport 2013:12

Julita kyrkogård

Julita kyrka, Julita socken, Katrineholms kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Omläggning av kyrkogårdsmurar

Eva Wockatz

Rapport 2013:12

© 2013 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

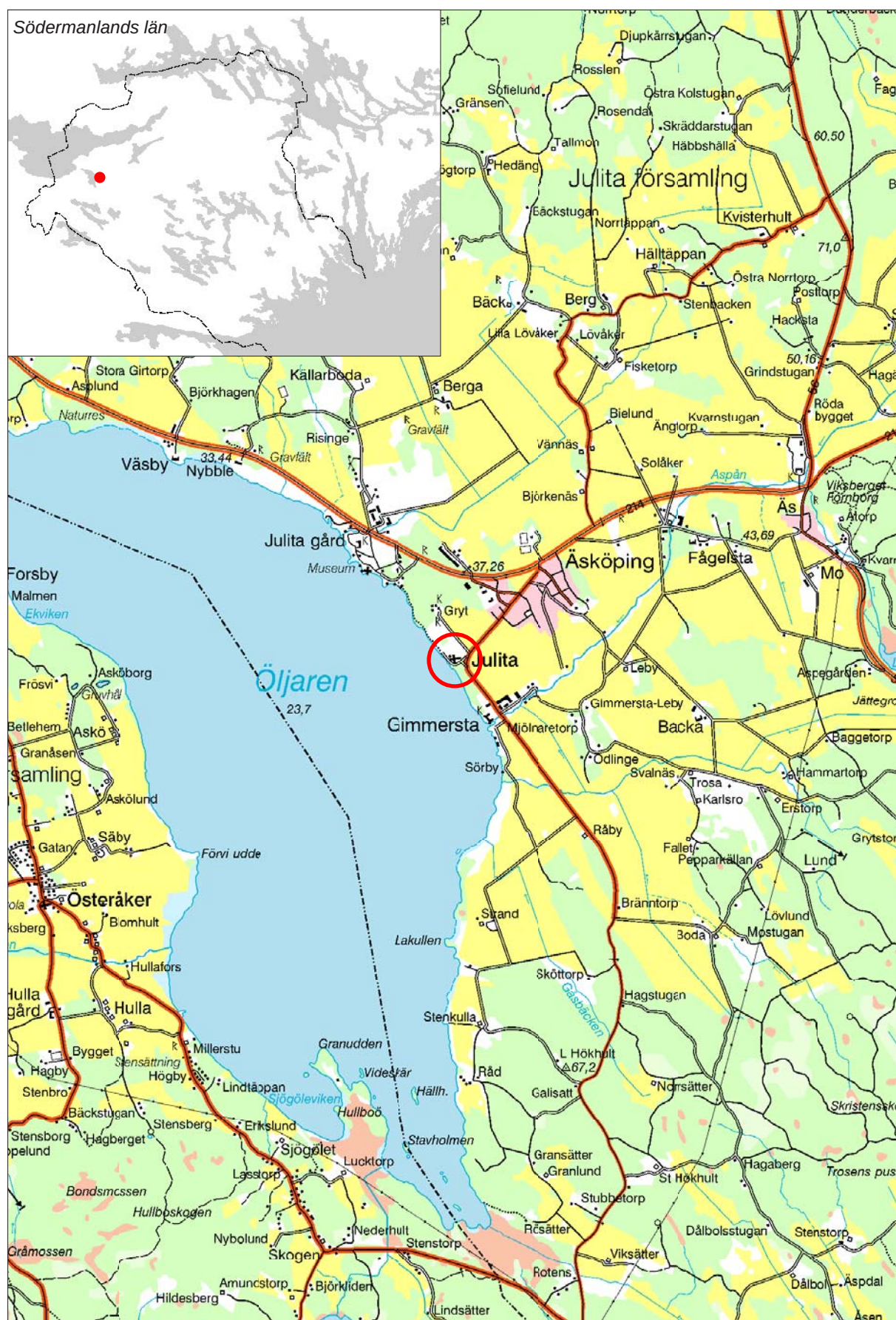
Författare: Eva Wockatz, antikvarie
Omslagsbild: Del av Julita kyrkas norra bogårdsmur (Slm D2013-689)
Foto, där ej annat anges: Eva Wockatz, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-SLM13-058

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2013

Innehåll

INLEDNING	5
Bakgrund	5
Antikvarisk medverkan	6
Sammanfattning av genomförda åtgärder	6
Översiktlig beskrivning av Julita kyrka och kyrkogård	6
Historik med relevans för ärendet	7
UTFÖRDA ARBETEN	8
Äldre bruksmur i norr (etapp I)	8
Anslutande bogårdsmurar i väster och nordost (etapp II)	12
Avvikelse från underlaget	12
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	12
Källförteckning	17
Administrativa uppgifter	17

1 Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Eskilstuna 10G SV med Julita kyrka markerad. Skala 1:50 000.

INLEDNING

Under perioden april 2012 till september 2013 har arbeten med bogårdsmurar utförts på Julita kyrkogård. Arbetet har avsett omläggning av en äldre bruksmur i norr med läggning av nytt tak, samt omläggning av anslutande kallmurar i väster och nordost.

Bakgrund

Katrineholmsbygdens församling ansökte i februari 2011 om tillstånd till arbeten med bogårdsmurar. Ansökan inkom till Länsstyrelsen den 23 februari 2011. Åtgärdsförslaget "Julita kyrkogård – kortfattad beskrivning" med ritningar var upprättat av Markkonsulter i Uppsala och Westerlinds arkitektkontor AB. Länsstyrelsen beslutade den 27 oktober 2012 med stöd av 4 kap. 13 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML) att lämna bifall till ansökta åtgärder i enlighet med inkomna handlingar. I enlighet med länsstyrelsens beslut skulle arbetet utföras under antikvarisk medverkan och dokumentation. Kompletterande handlingar angående åtgärder på anslutande bogårdsmurar väster och nordost om bruksmuren inkom till Länsstyrelsen den 26 oktober 2012. Länsstyrelsen har godkänt dessa åtgärder inom ramen för gällande beslut rörande bruksmur mm, dnr 433-369-2011.

Stiftsstyrelsen har med stöd av 4 kap 16 § Kulturminneslagen beslutat om ersättning för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av kyrkliga kulturminnen, KAE, för arbetena.

2 Julita kyrka sedd från nordväst, med bruksmuren till vänster och anslutande kallmur till höger, innan arbeten påbörjades (Slm D2013-690).

Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid arbetets genomförande. Arbetet har utförts av byggnadsantikvarie Eva Wockatz och har följts genom byggmöten och platsbesök, kontakt via telefon och e-post, samt en antikvarisk delbesiktning och slutbesiktning. Startmötet hölls den 2 april 2012. Den antikvariska delbesiktningen hölls den 14 december 2012 och den antikvariska slutbesiktningen hölls den 29 augusti 2013 av Eva Wockatz.

Sammanfattning av genomförda åtgärder

Den ca 24 meter långa bruksmuren norr om kyrkan har delvis murats om och har försetts med ett helt nytt spåntäckt skyddstak (etapp I).

De intilliggande kallmurade bogårdsmurarna som ansluter väster och nordost om bruksmuren har murats om (etapp II).

Översiktlig beskrivning av Julita kyrka och kyrkogård

Julita kyrka är belägen på en höjd vid sjön Öljarens östra strand. Kyrkogården omgärdar kyrkan i en sluttning ned mot sjön i väster. En bogårdsmur av sten omgärdar kyrkogården, förutom i öster där en formklippt häck utgör gräns.

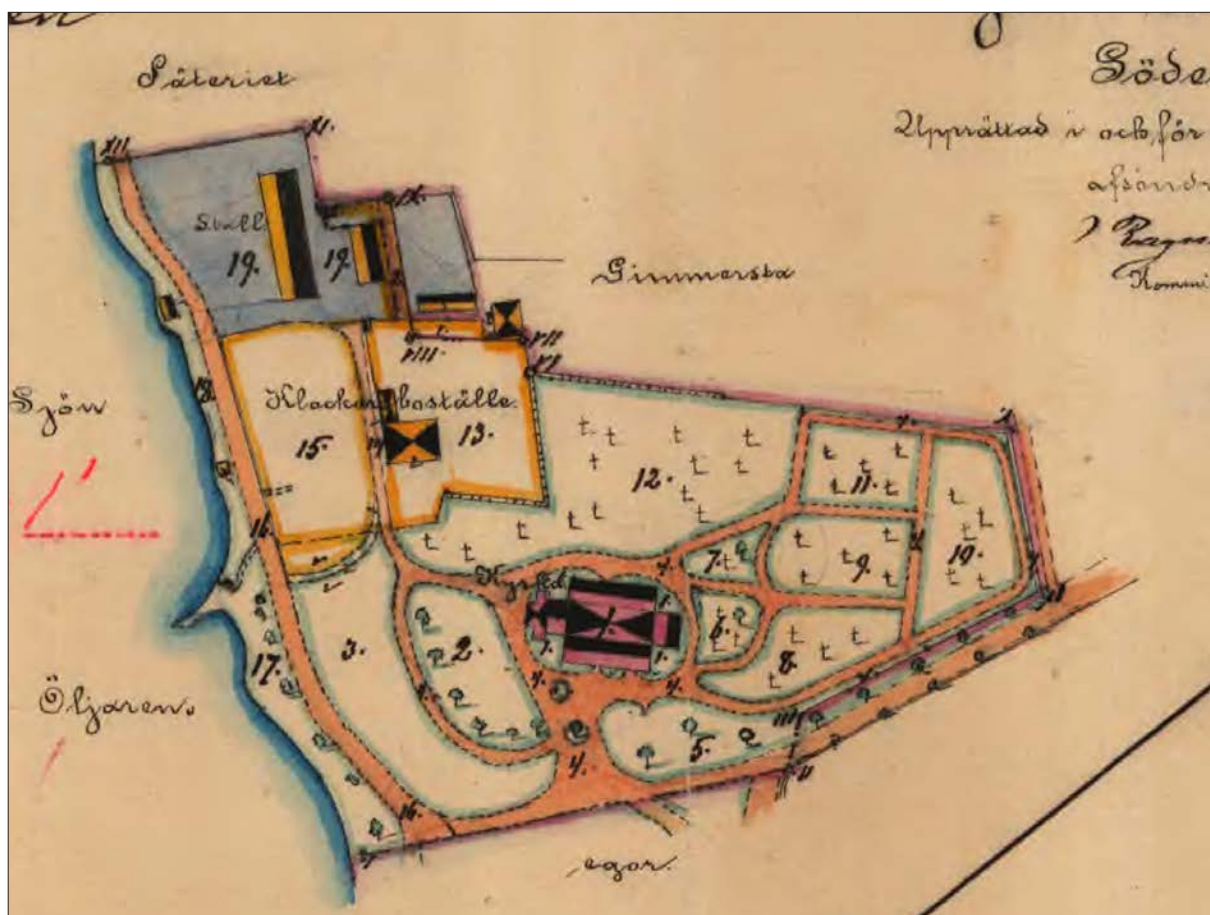

3 *Bruksmuren var kraftigt överväxt och raserad. Bruksmuren sedd från sydost i september 2011 (Slm D2013-691).*

Julita kyrka tros vara byggd som en romansk kyrka under 1100-talet, med ett rektangulärt långhus och ett smalare kor i öster. Under 1300-talet förlängdes den romanska kyrkan åt öster. År 1686 ritar Johan Peringskiöld av kyrkan, som då har ett torn i väster, en sakristia i norr och två vapenhus i söder. Vid slutet av 1600-talet görs en tillbyggnad söder om koret, som benämns "Gimmerstakyrkan". Vid 1720-talet byggs Julita kyrka ut till tredubbel bredd, med två nya sidoskepp.

Historik med relevans för ärendet

Ca 1889 utvidgades kyrkogården mot öster och norr, då delar av den äldre stenmuren runt kyrkogården revs. Detta skedde i samband med att friherren Carl Carlsson Bonde avyttrade 4 mantal. I gåvobrevet skrivs att "till utvidgning af kyrkogården och till kyrkbacke, ett omkring Julita sockenkyrka beläget jorderområde, den gränsadt i vester af sjön Öljaren, i nån af redan utstakad gränslinie för den nya kyrkbacken med kyrkstall och klockarens ekonomihus samt nuvarande kyrkomuren utdragen i rak linie till vägen från Grytsberg..." (se fig 4). De på kartan angivna gårderna 5-7 och 12 är angivna som begravningsplatser, medan 8-11 är angivna som *nya* begravningsplatser. Den nu aktuella bruksmuren bevarades, medan murens förlängning mot öster togs bort. Enligt kyrkobeskrivningen SK 60, år 1964, skrivs att "I äldre tider omgavs kyrkogården av en stenmur, som de olika byalagen hade att underhålla, bl a med spåntäckta trätak. Muren revs emellertid på 1880-talet i samband med kyrkogårdens utvidgning. Tyvärr raserades då också en möjligen senmedeltida stiglucka." Denna stiglucka låg på södra sidan framför kyrkans äldre huvudingång i långhuset, något längre mot väster än nuvarande ingången. Kyrkogården har senare utvidgats längre mot norr, 1915 och 1968. 1907 uppfördes begravningskapellet i kyrkogårdens östra del och 1914 byggdes stigluckan söder om kyrkan.

4 Karta över Julita kyrkogård år 1889, ägomätning, Lantmäteriet, 04-JUL-114.

UTFÖRDA ARBETEN

Äldre bruksmur i norr (etapp I)

Den till stora delar raserade bruksmuren rensades från stubbar, rötter, växtlighet och jord. Raserade murdelar avlägsnades och så mycket som möjligt av murkärnan sparades, fig. 9 & 10. Bruksmuren var uppbyggd som en skalmur, med murade yttre skal av stora stenar och en inre murkärna bestående av murbruk och småsten. I murens östra gavel var två stora stenar inmurade, vilka troligen hade lagts dit efter det att bruksmuren ”kapats” på 1880-talet.

Muren tvättades ren från jord och växtlighet. Den inre murkärnan murades på med återanvända murstenar. Stenarna sattes i hydrauliskt kalkbruk. Överytan av muren välvdes något. Murens utbredning i plan behölls, men höjden anpassades efter den anslutande kallmuren i väster. Höjden på muren lades också i ett vågrätt plan, för att kunna lägga på taklaget. Stenarna fogades med hydrauliskt kalkbruk. Fogen drogs in något från ytan. Murens östra kortsida anpassades efter den östra kallmuren, vilket gjorde att takets gavelröste fick en annan vinkel än själva muravsnittet, se fig 19.

En dubbel rad med stolpskor monterades mellan stenarna och sattes i hydrauliskt kalkbruk. Bärninor för takstolarna skruvades fast i stolpskorna, se fig. 12. Ett helt nytt skyddstak av sadeltaksform byggdes och skruvades på förtillverkade takstolar, vilka monterades på bärninorna. Takfallen förlängdes ca 5 cm på varje sida, för att dölja stolpskorna. Även gavlarna sänktes/byggdes på med ca 5 cm. Själva gaveln flyttades in ca 10 cm för att kunna öppnas lättare och för att bli mer skyddad av takfallen. Taket täcktes med tre lager täckning av kyrkspån. Taklaget penselströks med trätjära två gånger.

I länsstyrelsens beslut angavs ett flertal punkter att beakta för arbete med bruksmuren, såsom att infästningar och stolpskor i första hand skulle göras mellan stenar i fogar (d v s inte borrar i stenar), att dränering av muren inte skulle göras, samt att en gravsten placerad nära muren skulle skyddas. Den intilliggande gravstenen skyddades, genom att den byggdes in, se fig. 8.

Kvarstående arbeten vid den antikvariska slutbesiktningen den 29 september var att planteringar i klockaregårdens trädgård skulle utföras hösten 2013, då äppleträd, körsbärsträd och de flyttade spireorna kommer att planteras.

Utförda analyser

Innan arbeten påbörjades togs en bit murbruk från den förmodade äldsta murkärnan och skickades in för analys av brukets bindemedel och sammansättning. Analysen gjordes av SEIR - materialeanalyse A/S, Helsingör, Danmark. Resultatet visade att bruket var ett moderat hydrauliskt kalkbruk, vilket motsvarar en hårdhetsgrad av NHL 3.5. Enligt analysen var murbruket ”av medeltida primitiv” typ, d.v.s ett bruk som blandats av bränd kalk, vatten och lite sand, just innan det skulle användas och som har använts medan bruket ännu var varmt. Metoden var vanlig för murning av denna typen av skalmur. Analysen sa alltså inte något om brukets ålder. Denna sortens bruk kan lokalt och på landsbygden ha blandats på samma sätt ända in på 1800-talet.

En träbit hittades inne i själva murkärnan. Möjligen var det en rest av en träkil som använts i samband med murarbetena. En vedartsanalys av träbiten gjordes av VEDLAB i Glava. Träbiten visade sig vara från al. Träbiten skickades sedan vidare till Ångströmlaboratoriet i Uppsala för ¹⁴C-datering. Träbiten

5 Bruksmuren sedd från nordväst och del av Klockaregårdens trädgård. Muren kantades i norr av Plymspireor (Slm D2013-692).

6 Trädrötter hade växt på muren och in mellan stenarna. Bruksmurens norra sida, östra delen (Slm D2013-693).

7 Bruksmuren och del av anslutande kallmur i väster från sydväst i april 2012 (Slm D2013-694).

8 Bruksmuren sedd från nordväst under arbeten. Till höger skymtar den "inbyggda" gravstenen, juni 2012 (Slm D2013-695).

9 Bruksmuren efter rensning, sedd från väster i juni 2012 (Slm D2013-696).

10 Bruksmuren sedd från öster i september 2012 efter tvätt. Muren "viker av" på mitten (Slm 2013-697).

11 I murens kärna hittades rest av en träbit, vilken dessvärre var för spröd för att ¹⁴C-dateras, september 2012 (Slm D2013-698).

12 Stolpskor som håller taklagets bärlinor murades in mellan stenarna. Bruksmuren sedd från nordost i september 2012 (Slm D2013-699).

var för spröd och löste upp sig redan under förbehandlingen inför analysen och kunde därför tyvärr inte dateras.

Anslutande bogårdsmurar i väster och nordost (etapp II)

De intilliggande kallmurade bogårdsmurarna som ansluter väster och nordost om bruksmuren hade också delvis rasat, varför även de murades om. Västra muren lades om i juni 2012, d.v.s före omläggningen av bruksmuren, för att få rätt höjd på bruksmuren och dess takkonstruktion.

Murarna plockades ned till marknivå. Murarna lades liksom tidigare som dubbelsidiga kallmurar med skolsten i kärnan. För att komma upp i en vågrät nivå fick murarna kompletteras med ny sten. Ny sten kom dels från Julita (vid tidigare grävning för fjärrvärme), samt från en husgrund i närheten. På murarnas översida kompletterades muren med nyare sprängsten.

Avvikelser från underlaget

Enstaka stolpskor som sattes på bruksmuren blev monterade något för högt. Därför syntes delar av stolpskorna från vissa håll, främst från gången mellan Klockaregården och kyrkogården. För att dölja stolpskorna förlängdes takfallen med ca 5 cm på vardera sidan. Lösa stenar placerades också efteråt på själva muren, för att gömma stolpskorna. Enligt arbetshandlingarna skulle en inspektionslucka monteras på gångjärn i de båda gavelinklädnaderna. Luckorna valdes bort och istället skruvades gavelinklädnaden fast. På så sätt kan istället hela gavelinklädnaden skruvas loss och lyftas bort vid en eventuell inspektion. Avvikelserna togs upp med utförare, beställare, byggläda och antikvarisk medverkande.

Uppmärkning av stenar gjordes inte, men entreprenören strävade att så gott det gick placera stenarna på sin "ursprungsplats". Ca 30 cm singel lades utefter murens norra sida. I söder går gräsmattan direkt mot muren. Arbeten med den västra bogårdsmuren hade påbörjats och slutförts innan handlingar skickats till Länsstyrelsen. Avstämning har dock skett under hand med antikvarisk medverkande.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Sörmlands museum ser positivt till att den bevarade bruksmuren nu har rensats från slyn och växtlighet och lagats. Bruksmurens ålder är inte belagd, men kan möjligen vara en rest av den medeltida bogårdsmuren. Genom det rekonstruerade taklaget har muravsnittet fått en helt annan prägel och synlighet för kyrkogårdsbesökare. Stora andelar av bruksmuren var raserad, med rötter som hade växt in i muren. Trots detta gick det att spara en stor del av den "ursprungliga" kärnmuren, vilket var positivt med tanke på murens historiska värde. Stolpskor sattes i murbruk, istället för att borrar i stenarna.

I murens förlängning, en tänkt sträckning mot öster, då man grävde i grav nummer 640 och 641 fann vaktmästaren på ca 0.5 meters djup två stora stenar, vilka torde vara grundstenar till bruksmurens fortsättning.

Redovisade arbeten har utförts med antikvarisk medverkan och i samråd i enlighet med Länsstyrelsens beslut. Arbetet godkänns härmed.

13 Bruksmuren sedd från nordväst efter rensning i maj 2012 (SIm D2012-945).

14 Samma muravsnitt efter arbeten vid den antikvariska slutbesiktningen 29 augusti 2013 (SIm D2013-700).

15 Den anslutande kallmuren i nordost före arbeten i september 2011. De två stora stenarna är troligen ditlagda då muren "kapades" mot öster och istället förlängdes mot norr (Slm 2013-701).

16 Samma muravsnitt vid den antikvariska slutbesiktningen 29 augusti 2013 (Slm D2013-702).

17 Den anslutande kallmuren i väster sedd från väster före arbeten påbörjades, maj 2012 (Slm D2013-703).

18 Samma muravsnitt vid den antikvariska slutbesiktningen 29 augusti 2013 (Slm D2013-704).

19 Bruksmurens östra kortsida anpassades efter nordöstra kallmuren, vilket gjorde att takets östra gavelröste sticker ut en bit utanför muren (Slm D2013-705).

Källförteckning

Arkiv

Sörmlands museums arkiv, Nyköping
Lantmäteriet.

Källor

Schnell. I, Sörmländska kyrkor 60, 1964.

Administrativa uppgifter

Fastighetsuppgifter

Objekt: Julita kyrkogård
Kommun: Katrineholm
Fastighetsbeteckning: Julita kyrka 1:1
Socken: Julita
Stift: Strängnäs
Län: Södermanland
Ekonomisk karta: 10G SV

Författningsskydd

Lag (1998:950) om Kulturminnen m m

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 13 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML). Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare: Katrineholmsbygdens församling, Kyrko- och kyrkogårdsförvaltningen, Lars Ståhle
Åtgärdsförslag: Julita kyrkogård – kortfattad beskrivning, Markkonsulter i Uppsala och Westerlinds arkitektkontor AB, Nyköping.
Byggledning: Markkonsulter i Uppsala, Kaj Svensson
Antikvarisk medverkande: Eva Wockatz, Sörmlands museum, Nyköping
Generalentreprenör, stenarbeten: Stenab sten & anläggning AB, Linköping
Generalentreprenör, tak: Hälsinge takspån AB, Kilafors
Spån: Furuspån, Hälsingland
Trätjära: dalbränd furutjära, Skogens kol
Kalkbruk: Weber Cal 158, grovt, NHL 5

Övriga uppgifter

Länsstyrelsen i Södermanlands län, beslut 2012-02-07, dnr 433-369-2011
Sörmlands museum, dnr KN-SLM13-058

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.